

BOROSY ANDRÁS

GYALOGOSOKKAL VETTE-E KÖRÜL BELGRÁD VÁROSÁT 1071-BEN AZ OSTROMLÓ MAGYAR HADSEREG?

Közismert tény, hogy majdnem semmit sem tudunk az Árpád-kor gyalogságáról. Történetíróink közül *Erdélyi Gyula* szól a X—XIII. századi magyar gyalogságról. A várakat ostromló magyar harcosokat ő minden esetben gyalogosoknak véli már 945—955-ben is, és a várispánságok várórzó vitézeinek egy részét is gyalogságnak nevezi.¹ Forrásainkban az 1220-as években olvasunk először kifejezetten gyalogosokról (pedites), ezek is goricaei, tehát horvát jobbágyfiak.² Annál érdekesebb, hogy Salamon király és Géza herceg Belgrád városát ostromló seregéről a Képes Krónika a következőket írja: „...Rex autem et dux secunda feria transierunt Zavam et mane facto ordinauerunt acies suas et *plenis manipolis* suis universaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt civitatem.”³

Vajon gyalogosseregről van itt szó? A Krónika szövegét magyar nyelvre átültető szerzők nem egységesek e tekintetben.

Szabó Károly 1868-ban így fordította a problematikus szövegrészt: „S a király és a herceg hétfőn átkelének a Száván és reggel seregeiket rendbe szedvén és tömött csapataikat mindenütt lovasaik közé iktatva, hegyes pajzsokkal szállták meg a várost.”⁴ A fordító nem nevezi a „manipolis”-nak nevezett sereget kifejezetten gyalogosoknak, de mivel a lovasokat külön megemlíti, a többi harcost feltehetőleg gyalogosnak tartja. Ezek szerinte a lovasok közé lettek „iktatva”.

Madzsar Imre 1900 táján így fordítja le a szöveget: „A király és a herceg hétfőn átkeltek a Száván és reggelre kelvén rendbe szedték seregeiket tömött gyalogcsapatokat állítva a lovasok közé a pajzsosan megszállották a várost.”⁵ Ő tehát kifejezetten gyalogcsapatokról ír, kiket a lovascapatok közé állítottak.

Geréb László fordítása így hangzik: „A király és a herceg hétfőn kelt át a Száván, hajnalhasadtakor elrendezték seregeiket, és a sűrű gyalog hadsorokkal, közbeékelve a lovascapatokat, teljességgel bekerítették pajzsaikkal a várost.”⁶ Geréb is gyalogosokról ír, viszont szerinte — az előbbi két fordítóval ellentétben — a lovascapatokat állították a gyalogosok közé.

Bellus Ibolya 1986-ban megjelent fordítása viszont így hangzik: „A király és a herceg hétfőn átkelt a Zauán, másnap reggel elrendezte a csatasorokat és teljes létszámú hadseregével — amely úgy állott föl, hogy pajzs pajzsot ért — ostromgyűrűbe fogta a várost.”⁷ Itt tehát nincs szó sem gyalogosokról, sem lovasokról. A fordító nyitva hagyta a kérdést.

A négy fordító közül tehát kettő kifejezetten gyalogságnak fordítja a „manipolis” szót, egy valószínűsíti, hogy gyalogosokról van szó, egy pedig megkerüli a kérdést.

Hogyan fordítják a különböző latin szótárak a „turma” és a „manipulus” (manipulus) szót? Nem vehettem persze sorra az összes latin szótárakat, csak néhány fontosabbat. Kezdjük a latin—magyar szótárakkal.

1 *Erdélyi Gyula*: A magyarok hadművészete, Budapest, 1933. 75—76., 163. o. — A magyar gyalogság. (Szerk. Doromb József—Reé László) Budapest, é. n. (1940). 19—25. o. A vonatkozó rész *Erdélyi Gyula* munkája.

2 1224. dec. 24. *Fejér*: Codex diplomaticus III/1. 445. és 466.; *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, 570. sz.

3 *Scriptores Rerum Hungaricarum*. (Szerk. Szentpétery Imre) I. k. Budapest, 1937. 370. o. — Az események háttérére: *Makk Ferenc*: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus LXXXIV. 31—44. o., s az ott felsorolt irodalom.

4 *F. Toldy*: Marci Chronica de Gestis Hungarorum. Pestini, 1868. (Ford. *Szabó Károly*), LIX. o.

5 *Madzsar Imre*: A Bécsi Képes Krónika. (Szemelvények) Budapest, é. n. 30. o.

6 Képes Krónika. Budapest, 1964. (Fordította *Geréb László*) 125. o.

7 Képes Krónika. Budapest 1986. (Fordította *Bellus Ibolya*) 136. o.

Burián János szótára: turma = lovas-szakasz (egy ala tizedrésze, 30 ember); manipulus = egy maroknyi, egy csomó, maroknyi csapat, egy manipulus (a cohors harmad része, 120 ember), szakasz.⁸

Györkősy Alajos szótárában a *manipulus* szót ugyanúgy fordítja, mint Burián. Nála a turma = lovas szakasz, római turma (egy ala tizedrésze, 30 ember).⁹

Páriz Pápai Ferenc remek szótárában manipulus = egy marok, egy kéve, egy sereg, egy zászló allja. Turma = lovas sereg.¹⁰

Márton József háromnyelvű szótárában manipulus = 2 tertia pars cohortis apud Romanos, sereg, csapat, róta, zászlóalja. Turma = 1. egy csapat lovasság, melly 30 lovasból áll, ma: eskadron. 2. akármely csapat, osztály.¹¹

Finály Henrik szótárában manipulus = 1. egy marok, egy csomó, pl. széna, szalma s több efféle. 2. katonák osztálya = egy cohors (lásd cohors) harmada, vagy két centuria. Turma = 1. osztálya a római lovasságnak, lovas csapat, harminc ember, az „ala” tizedrésze. 2. *Átv. ért. (költ.) általán csoport, sereg.*¹²

A *Forcellini* féle lexikon szerint: „manipulus erat exiguum peditum agmen, quod unum signum sequebatur. Translate de quacumque turba.”¹³ A *Thesaurus linguae latinae Varro*-t idézve közli: „manipulus = exercitus minima pars, quae unum sequitur signum.” *Vegetius* szerint pedig: „quemadmodum inter pedites centuria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur.”¹⁴

Mindez a klasszikus ókori latinságra vonatkozik. A középkori latinság speciális szótáraiban a manipulus szót a főttebbi értelemben nem találjuk. Azokban kánonjogi gyűjteményt, a püspöki díszruha részét alkotó ruhadarabot, szolgát, edényt stb. jelent.¹⁵

Mindezek szerint a manipulus az ókori latinságban általában gyalogoscsapatot jelent, a turma pedig lovascsapatot, esetleg általában valamilyen csapatot. A középkori latinság speciális értelmezései pedig egészen mást jelentenek.

Miért ír most már a Krónika az 1071-es belgrádi ostrom leírása során manipulusokról és turmákról, és hogyan értelmezzük szövegét?

A Krónika szerzője a XIV. század közepe után szerkesztette és írta művét, melyhez a régebbi magyar krónikákat is felhasználta ugyan, de ismerhetett antik szerzőket is, kik a római hadsereg két elemét, a gyalogságot és a lovasságot munkáikban megemlítették. A szóban forgó krónikarész a Képes Krónika szerzője feltehetőleg maga fogalmazta, s a fordítók közül nézetünk szerint *Bellus Ibolyának* van igaza, hogy fordításában mellőzte a fegyvernemek meghatározását.

Úgy gondoljuk, a krónikás e helyen ókori ismereteit akarta csillogtatni, s leírása alapján éppoly kevésbé tarthatjuk valószínűnek, hogy 1071-ben jelentős számú magyar gyalogság létezett volna, mint később, 1225-ben, III. Honorius pápának II. András királyhoz írott leveléből, melyben megrója őt, mert a német lovagrendet „lovasok és gyalogosok nagy tömegével” kiűzte a Barcaságból.¹⁶

8 *Burián János*: Latin—magyar szótár. Budapest, 1941.

9 *Györkősy Alajos*: Latin—magyar szótár. Budapest, 1956.

10 *Franciscus Páriz Pápai*: Dictionarium latino hungaricum. Lőcse, 1705.

11 *Josephi Márton*: Lexicon trilingue. Pestini, é. n. (1818)

12 *Finály Henrik*: A latin nyelv szótára. Budapest, 1884.

13 *Totius latinitatis lexicon Aegydi Forcellini*. Prati, 1868.

14 *Thesaurus linguae latinae*. Vol. VIII. Lipsiae, 1936.

15 *Du Cange*: Clossarium Mediae et Infimae Latinitatis. Graz, 1954. — *J. F. Niermeyer*: Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Leiden, 1976.

16 A Képes Krónikáról I. *Dercsényi Dezső* és *Kristó Gyula* tanulmányait. In: Képes Krónika. Budapest, 1986. 383—457. o. és 459—516. o., s az ott felsorolt irodalmat. — III. Honorius 1225. jún. 12-én Tivoliban kelt oklevelét I. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (Von F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, G. Gündisch). I. k., 1892., 36. o. 45. szám. A Rómában élő pápa aligha tudta, milyen katonasággal űzte ki a magyar király a lovagrendet. Ittálában e korszakban a hadseregek valóban lovasokból és gyalogosokból álltak, de ebből semmilyen következtetést nem vonhatunk le II. András seregére. Itt mondok köszönetet Hegedűs Zsuzsa levéltárosnak, aki a latin szótárak a datainak feltérásában segített.